

Т.М.Шевченко*

ОГЛЯД ЗАХІДНОЇ НАУКОВОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА ІСУСА

У статті розглядаються етапи розвитку єзуїтської історіографії, аналізуються її проблематика та методологія. Особливо приділено увагу розвитку історіографії єзуїтського шкільництва XVI - XVII ст., зокрема у Речі Посполитій.

Написання історії Товариства Ісуса розпочали самі єзуїти. У 1572 р. Педро де Рібаденейра за дорученням генерала Франсіско Борджіа видав біографію Ігнатія Лойоли. Книга була написана згідно із канонами класичної риторики, за своєю авторами історичних творів та біографій (агіографій), але на основі критичного підходу до джерел і мала значний вплив на подальший спосіб писання єзуїтами біографій та історичних творів¹.

З 1581 р. видавалися друком щорічні нотатки - litterae annuae. Надіслані до Риму звіти різних домів редагував призначений для цього історик, після чого їх публікували й надсилали до всіх орденських провінцій. Призначалися щорічні нотатки не лише для єзуїтів, але й для світських читачів. Ці історії, створені за часів боротьби з Реформацією, мали апологетичний характер і містили лише позитивні й повчальні відомості без жодного негативу. Світ побачило щорічні нотатки за 1581-1614 рр. (складені за окремими домами та провінціями), а також за 1650-1654 рр. (складені за тематичним принципом).

До написання "офіційної історії" Товариства Ісуса єзуїти приступили на початку XVII ст. за дорученням генерала Клаудіо Аквавіві. На основі матеріалів центрального орденського архіву в Римі від 1614 р. до середини XIX ст. було видано вісім томів загальної історії Товариства, доведеної до 1645 р. Томи були укладені за хронологічним принципом, відповідно до термінів повноважень чергових генералів². Уже перші історії Нікколо Орландіні і Франческо Саккіні показали, що єзуїтська історіографія від самого зародження оперувала лише документально підтвердженими фактами - nihil nisi testatissimum [нічого, окрім найпідтвердженішого]. (Критичний підхід до джерел найяскравіше виявився в роботі болландистів, розпочатій кількома десятиліттями пізніше в Антверпені.) Автором майже половини томів "офіційної історії" був Франческо Саккіні. Він задекларував своє бачення історії Ордену як повчального звіту про значні внутрішні й зовнішні події - як про добрі й сприятливі для Товариства, так і про невдачі. Опис останніх, по-перше, мав навчити майбутнє покоління єзуїтів на помилках попередників, а по-друге, убезпечити їх від пихи, яка вбачалась у спробах переконати світ у тому, що на єзуїтів ніколи не впала тінь гріха³. Попри те, що цей підхід втілювався в межах орденської цензури, результати досліджень Саккіні викликали в Товаристві скандал. Іспанські єзуїти були обурені згадкою походження з "нових християн" (хрещених іудеїв) батька генерала Лайнеза. Вони вимагали заміни цього твердження іншим - про "чистоту і шляхетність походжен-

* Шевченко Тетяна Миколаївна - канд. іст. наук.

ня". Вимоги Іспанської провінції були задоволені. Автор же ще довго виправдовувався, що історія є ствердженням фактів і не може догоджати різним смакам, руйнуючи довіру до твору, а чесноти генерала не стають меншими через його походження⁴.

Для Саккіні та інших авторів римських "офіційних історій", як і для їх колег у провінціях, історія була вчителькою життя, що мусила подавати як зразки для наслідування життя єзуїтів-місіонерів, мучеників і т. п. Історичні твори містили набір фактів, дібраний під певним кутом зору і солідно підтверджений документами. Ґрунтовне опертя на джерела та часте цитування їх було характерною рисою історичних досліджень єзуїтів. З огляду на те, що частина джерел не збереглася до наших днів, ці праці самі використовуються як джерела. До ХІХ ст. у Товаристві Ісуса не спостерігалось тенденції до активного дослідження власної історії, і її написання (за винятком "офіційної версії") було виключно приватною ініціативою окремих єзуїтів. Водночас не можна твердити про існування якоїсь певної "позитивної моделі" писання єзуїтських історій. Натомість орденська цензура виробила досить витончену "негативну модель": про що писати не можна. Не можна ж було писати про те, що могло явно зашкодити інтересам церкви і Товариства.

Першими спробами висвітлити історію діяльності Ордену в окремих землях можна вважати ХVІІ-сторічні друковані історії єзуїтів у Короні Польській (1620)⁵, історію англійської віце-провінції з 1580 до 1635 р., написану одним із учасників єзуїтської місії на основі джерел і власних свідчень⁶. На початку ХVІІІ ст. побачила світ історія єзуїтів у Неаполітанському королівстві (1706)⁷.

Трохи пізніше з'явилися історії окремих адміністративно-територіальних одиниць - провінцій Товариства Ісуса. Науковці-єзуїти з Італії, Іспанії, Франції, Португалії і т. д. на основі друкованих і рукописних джерел вивчали передусім матеріали "своїх" провінцій Ордену. Першим результатом такого вивчення була двотомна історія Сицилійської провінції, видана в 1737-1740 рр. у Палермо⁸. Згодом побачили світ також двотомна історія Австрійської провінції (видана у Відні в 1740-1741 рр.), п'ятитомна - Богемської (видана в 1747-1748 рр. у Празі), Нижньорейнської (видана 1764 р. у Кельні) і Литовської провінцій (видана у 1768 р. у Вільні)⁹. Фактологічний матеріал у цих працях добирався з позицій оборони Ордену і майже не коментувався.

Від часу скасування Товариства Ісуса до другої половини ХІХ ст. єзуїти майже не займалися власною історією. Наприкінці 50-х рр. ХІХ ст. окремі орденські провінції та асистенції розпочали дослідження й видання своїх історій. До 1888 р. побачили світ історії єзуїтів в Італії, Франції і Бельгії¹⁰. У 1892 р., згідно з рішенням ХХІV Генеральної Конгрегації, новообраний генерал Людовік Мартін офіційно наказав продовжувати писання історій. За два роки після цього рішення з'явилась історія єзуїтів у Німеччині¹¹. У 1900-1906 рр. була видана історія Польської асистенції ("Jezuici w Polsce") Станіслава Заленського¹². До кінця 20-х рр. ХХ ст. вийшли друком історія Іспанської асистенції та історії єзуїтів у Північній Америці, в Німеччині, Італії, Франції, Угорщині, Іспанії і Бельгії¹³. До кінця 50-х рр. побачили світ історії Ордену в Чехії, Португалії, США, Венесуелі, Бразилії, Франції, Італії, Мексиці¹⁴. У 1960-х рр. були видані історії єзуїтів у Перу та Японії¹⁵. Останніми в цьому ряді є історія єзуїтів у Колумбії (видавалась у Боготі з 1959 р. по 1989 р.) і сучасна історія Товариства Ісуса в Іспанії (вийшла в Мадриді у 1984-1991 рр.)¹⁶. Найвідомішими серед цих історій є німецька Бернгарда Дура (видана в 1907-1928 рр.), іспанська Антоніо Астрайна (видана в 1902-1925 рр.) та італійська П'єтро Таккі Вентурі (видана в 1910 - 1951 рр.). Історії провінцій і асистенцій написані на основі багатой джерельної

бази із залученням документації з орденських і місцевих архівів. Ці праці поклали край риторичним традиціям Ренесансу, які до того часу жили написані єзуїтами історії та біографії. За винятком найсучасніших, ці історії мають апологетичний характер і майже не торкаються історичного контексту.

До ХХ ст. праці єзуїтських істориків мали апологетичний характер, оскільки відповідали на численні закиди, боронячи Католицьку Церкву й Орден. Практикувався утилітарний підхід до історії, що використовувалася для доведення правоти власної позиції. У ХХ ст. із припиненням шквалу атак на Товариство історики-єзуїти відійшли від позицій оборони (апологетики) і писали власну історію, вже не полемізуючи з численними противниками Ордену. Питання про об'єктивність єзуїтів щодо власної історії залишається відкритим.

Зразком підходу до загальної історії Товариства єзуїтів ХХ ст. є наукове дослідження англійського єзуїта Джеймса Бродріка "The Origin of the Jesuits" (перше видання - Лондон, 1941). Перший том книги охоплює період від навернення Ігнатія Лойоли в 1521 р. до вибору його четвертого наступника в 1581 р. Другий том (вийшов у Лондоні в 1952 р.) є біографією св. Франциска Ксаверія. Дослідження характеризують ґрунтовне знання автором джерел і тематичний виклад матеріалу. Бродрік всебічно висвітлює провідні постаті Товариства, секуляризуючи їх життєві образи.

Паралельно з виданням історій окремих провінцій і асистенцій Товариство започаткувало видання джерел. У 1894 р. в Мадриді побачив світ перший том збірки "Monumenta Historica Societatis Iesu", яка зараз налічує понад сто тридцять томів документів. У серії "Monumenta Historica Societatis Iesu" окремим корпусом "Monumenta Paedagogica" були видані джерела, які безпосередньо стосувалися організації й функціонування шкіл, шкільного персоналу. 1929 року редакція "Monumenta Historica" була перенесена разом із бібліотекою до Риму. За рік для подальшої праці над виданням джерел, за наказом генерала Влодзімежа Ледуховського, було створено в Римі Інститут історії Товариства Ісуса (Institutum Historicum Societatis Iesu).

Саме цей Інститут спільно з Папським Комісійським інститутом у Мадриді наприкінці ХХ ст. очолив роботу над виданням першого єзуїтського історичного словника (енциклопедії), який охопив усю історію Товариства. П'ятитомний "Diccionario histórico de la Compañía de Jesús" був складений за тематично-біографічним принципом і виданий 2001р.¹⁷ Словник охоплює найважливіші поняття, пов'язані з діяльністю Ордену, і містить біографічні статті про провідних єзуїтів (виключно померлих). Авторами словникових статей є сучасні провідні науковці-єзуїти.

Праці з історії Товариства Ісуса, написані не єзуїтами, як правило, займали критичну позицію щодо Ордену і його ролі в історії. Найгостріших атак зазнала єзуїтська казуїстика і місіонерська діяльність. Час зародження наукової історіографії був "золотим віком єзуїтофобської літератури", хоча антиєзуїтська література зародилася майже одночасно з єзуїтською історіографією. Першими такими працями були "Le catéchisme des jésuites" (1592) французького правника Етьєна Паск'є, "Historia jesuitici ordinis" (1593) німецького екс-новіція Еліяса Газенмюллера і "Monita secreta" (1614) волинського шляхтича і польського екс-єзуїта Єроніма Загоровського.

Неприятелі єзуїтів з католицького боку і протестантські історики нерідко послуговувались однаковими аргументами. Серед науково-популярних розвідок з історії єзуїтів варто згадати критичний нарис початку ХХ ст. відомого німецького історика-лютеранина Гайнріха Бегмера¹⁸, який кілька разів перевидався у Німеччині та інших країнах до 1957 р. Товариство Ісуса тут подане як опозицій-

не сучасному світові, репрезентованому протестантизмом. Але за популярністю книгу Бегмера перевершила "Macht und Geheimnis der Jesuiten" німецького історика і журналіста Рене Фюльопа-Міллера. Від першого видання у 1929 р. до 1963 р. цей бестселер перевидавався різними мовами п'ятнадцять разів¹⁹. Автор писав про історію Ордену як про чотиристорічне культурне явище, приділяючи основну увагу мистецькій, літературній та іншим видам культурної діяльності єзуїтів і не звертаючись до всеохоплюючих категорій на кшталт "Контрреформації". Успіхи Товариства тут подані як результат поєднання сліпої підкори завданям із приватною ініціативою.

Світські автори наукових, а не популярних чи науково-популярних праць, отримавши в другій половині ХХ ст. доступ до архівів Товариства Ісуса, вже могли не обмежуватися наданням власної інтерпретації запозичених із праць єзуїтів фактів, а проводити свої дослідження. Останні, як правило, стосувалися культурної діяльності Ордену - освіти, мистецтва, літератури, театру, архітектури тощо.

Спеціальні дослідження з історії єзуїтського шкільництва на основі орденських і місцевих архівів почали з'являтися у другій половині ХІХ ст. у Франції²⁰. Відтоді й надалі авторами найважливіших праць із даної проблематики були єзуїти. Це французький єзуїт Франсуа де Денвілль - дослідник французького гуманізму, картограф і історик географії²¹; болівійський єзуїт Габріель Кодіна Мір - автор відомої монографії про "Modus Parisiensis" і його вплив на розвиток орденської педагогіки²²; угорський єзуїт Ладіслаус Лукач - співробітник Інституту історії Товариства Ісуса, історик педагогіки ХVІ ст., дослідник шкіл для світських учнів і "Ratio studiorum"²³; а також італійські єзуїти Маріо Скадучо - співробітник Інституту історії Товариства Ісуса, автор праць про початки єзуїтського шкільництва, гуманізм і Відродження в Італії ХVІ ст.²⁴, і Маріо Барбера, який вивчає теоретичні основи єзуїтської педагогіки - четвертий розділ Конституції Ордену і "Ratio studiorum"²⁵. Серед американських єзуїтів - відомі Аллан Феррелл - дослідник "Ratio studiorum" і перших єзуїтських шкіл для світських²⁶, Джон Донех'ю і Джордж Гансс - історики освіти і виховання²⁷; Джон О'Меллей - автор монографії про перше покоління єзуїтів і численних розвідок з історії гуманізму та його впливу на Товариство Ісуса²⁸, інші²⁹.

Світські історики писали на основі джерел як синтетичні праці про початки єзуїтського шкільництва та творення власних університетів (як-от шведський історик Мабель Люндберг³⁰, німецький Карл Генгст³¹ та італійський Альдо Скальйоне³²), так і окремі статті, присвячені різним аспектам освітньої проблематики (як-от італійська дослідниця Аніта Манчіа)³³.

Першу спробу скласти бібліографію Товариства Ісуса було зроблено ще в 1606 р. єзуїтом Педро де Рібаденейро³⁴. Відтоді до сьогодні найціннішими бібліографічними опрацюваннями Товариства Ісуса є десяти томне опрацювання за абеткою авторів Кароля Зоммерфогеля (видане протягом 1890-х рр. у Брюсселі)³⁵, доповнене предметною бібліографією П'єра Бліара³⁶ і Ернеста Рів'єра³⁷, двадцяти томний бібліографічний покажчик за абеткою авторів "Index bibliographicus"³⁸, а також предметне опрацювання Ласло Полгара ХХ ст.³⁹ Від 1933 р. часопис "Archivum Historicum Societatis Iesu" публікує поточну предметну бібліографію Ордену.

У Речі Посполитій історія Товариства Ісуса почала викликати зацікавлення єзуїтів у першій чверті ХVІІ ст. Першою спробою її написання можна вважати вже згадувану книгу "De rebus Societatis Iesu in Regno Poloniae" (Краків, 1620). Її автором був італієць Джованні Ардженті, візитатор, а згодом і провінціал Польської провінції. Книга була видана за часів переслідування єзуїтів у Че-

хії і Австрії і мала яскраво виражений "оборонний" характер Ордену. У рукописі залишилась історія Польської провінції "Ortus et progressus Provinciae Poloniae SI" Рафала Скжинецького, написана напередодні скасування Ордену й доведена до 1607 р.⁴⁰ Водночас історію Литовської провінції до 1654 р. опрацював і видав друком її перший том Станіслав Ростовський ("Lithuanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem", Вільно, 1768). Підготовлений до друку рукопис другого тому не зберігся.

Освітня діяльність єзуїтів у Речі Посполитій почала викликати зацікавлення світських польських вчених ще за часів поділів держави, коли головним завданням досліджень був пошук причин її занепаду. Скасування Ордену збіглося з початком поділів, і Товариство Ісуса стало об'єктом аналізу й критики істориків. Майже кожний, хто писав про польську історію, займався з'ясуванням ролі в ній єзуїтів. Історики часів Просвітництва ввели в науковий обіг польської історіографії негативне судження про Товариство, зробивши його відповідальним за всі національні поразки. Ці історики вірили в силу освіти й цінували прогрес, звідси - їх атаки на непрактичність та заскніння єзуїтських шкіл.

Першою такою атакою в науковій площині була праця Гуго Коллонтая "Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III", написана в 1801-1811 рр.⁴¹ Повторюючи закиди популярного памфлету Яна Брожка, Коллонтай доповнив їх звинуваченнями Ордену в інтелектуальному застої, відсутності наукових досягнень, неприйнятті педагогічних новацій. Діяльності єзуїтів приписувалися злі наміри тримання народу в темряві й фанатизмі, оскільки керувати освіченим народом було б важко.

Подальшому поширенню негативного образу Товариства Ісуса сприяли дві синтетичні праці - з історії і культури Єжи Самуеля Бандтке ("Krótkie wyobrażenie dziejów Królestwa Polskiego") та з літератури й освіти Фелікса Бентковського ("Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych"), видані в 1810-х рр.⁴² З огляду на свій новаторський характер історичних компендіумів обидві праці широко використовувались як підручники, відігравши принципову роль в укоріненні в науці стереотипу зловорожого і підступного єзуїта. За Бандтке і Бентковським численні автори популяризаторських творів і навіть монографій повторювали їх оцінки й твердження як доведені і безсумнівні.

Другим після Коллонтая автором наукового дослідження, присвяченого виключно історії шкільництва в Речі Посполитій, був Броніслав Трентовський. У двотомній "Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej" (Познань, 1842) він приділив значне місце єзуїтській проблемі, цитуючи працю Коллонтая як джерело⁴³. Не заперечуючи, що Орден впровадив до шкільництва здобутки гуманізму, Трентовський звинувачує його в незацікавленості наукою, плеканні вад шляхти й поширенні ненависті до іновірців. Тут же вперше з'являється характеристика єзуїтів як "найстрашніших ворогів людства, світла і прогресу, які замордували не один народ".

Якщо історики-просвітники лише впровадили до наукового обігу образ єзуїта, почерпнутий з антиєзуїтської полеміки, то вчені доби романтизму завершили його висновком "Єзуїти занапали Польщу!". Історики з кола Лелевеля, перейняті ідеєю народовладдя, критикували абсолютистські заміри єзуїтів, а їх школи - за відволікання від справ краю молоді, яка, будучи схильною підпорядковуватись авторитетові, не могла брати участь у створенні демократії⁴⁴.

На сорокові роки XIX ст. припав апогей критики ролі єзуїтів у польській історії. Величезне значення у формуванні судження про Товариство Ісуса і, зокрема, про його освітню систему відіграла чотири томна "Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794" (Познань,

1849-1851) Юзефа Лукашевича. Характеристика шкільної системи Ордену тут подана переважно на основі "Ratio studiorum". Історію єзуїтських домів і шкіл при них висвітлено на підставі фактографічних даних зі згаданого вже дослідження Коллонтая, а також праць єзуїтів Джованні Ардженті "De rebus Societatis Iesu in Polonia" (Краків, 1620), Станіслава Ростовського "Lithuanicarum Societatis Iesu historiarum pars prima" (Вільно, 1768), Каспара Несецького "Herbarz" (цей десятитомник був перевиданий у Лейпцигу протягом 1839-1845 рр.) і Францішка Жепніцького "Vitae praesulum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae res praecipuae" (третомник, виданий у 1761-1763 рр. у Познані).

У першому, другому і четвертому томах Лукашевич розглядає й освітню систему Товариства Ісуса. Він викладає історію фундацій і становлення єзуїтських шкіл, їх діяльність у Речі Посполитій. Окремий великий розділ присвячено організаційній структурі шкіл Ордену, планові й розкладу занять у кожному класі, заняттям єзуїтських учнів у позанавчальний час, їх бешкетам і сваволі.

"Historya" Лукашевича вперше спробувала змінити уявлення про виключно вороже ставлення єзуїтів до реформ Конарського, зауважуючи їх швидке пристосування до нових вимог і підкреслюючи заслуги Ордену в поширенні освіти на "нові території" - Литву, Волинь, Поділля. Визнаючи єзуїтські школи за кращі від академії за рівнем освіти й викладання, ставлячи їм у заслугу розгалужену мережу і доступність для бідної молоді, Лукашевич пише про їхню надзвичайну шкідливість, з погляду "устремлін" - плекання побожності у своїх вихованців. Адже перебування учнів у школі - це не здобуття спасіння, як вчили єзуїти, а служіння інтересам Ордену. Автор підкреслював, що школи, які керують душами, а не виховують свідомих громадян, були причиною національних вад, що призвели до занепаду шляхетського суспільства. Черговий раз повторена теза "Єзуїти занапали Польщу!" була добре задокументована і проголошена мовою не публіциста, а науковця. Лукашевича часто цитували як захисники Ордену, так і його затяті противники. Сучасники-єзуїти визнавали його одним із найменш упереджених авторів, який описував вади всіх досліджуваних навчальних закладів⁴⁵.

За часів позитивізму критика єзуїтів не припинилась, але відійшла на другий план. Польські вчені визнали, що навіть найвсемогутніший орден не міг бути джерелом усіх негараздів. Історики Краківської школи критичне ставлення до єзуїтів поєднували із загальною критикою минулого, шукаючи внутрішні провini і причини занепаду. Єзуїти вже не вважалися джерелом зла, а лише підпорядковувалися тим самим механізмам, що й усе суспільство. Історики Варшавської школи проблемі Ордену приділяли менше уваги, та й то на сторінках монографій, а не історичних підручників. Найдовше традиційних поглядів дотримувались історики освіти та виховання, повторюючи стару звинувачувальну схему своїх попередників-просвітників⁴⁶.

Окрім критичної, в польській історіографії паралельно існувала й проєзуїтська течія, що ототожнювала інтереси Польської держави з обороною католицтва і підкреслювала внесок окремих видатних єзуїтів у розвиток культури⁴⁷.

Одним із палких оборонців Ордену був єзуїт Станіслав Заленський, автор полемічної праці "Czy jezuiti zgubili Polskę?" (Львів, 1872) і п'ятитомної монографії "Jezuici w Polsce" (Львів; Краків, 1900-1906). У першій Заленський зібрав усі існуючі на той час закиди Ордену і спростовував кожен із них, доводячи, що історія Польщі має трактуватися з католицького погляду. Друга базується на багатому джерельному матеріалі, частина з якого не збереглася до наших днів. Заленський опрацював документи Ватиканського архіву, Римського архіву Товариства Ісуса, єзуїтських архівів Польської і Литовської провінцій, Таємного архіву

двору і держави у Відні, міських, єпископських і капітульних архівів Польщі, рукописи архіву князів Острозьких у Кракові, Національної бібліотеки в Римі, Імператорської у Відні, Ягеллонської у Кракові, Львівського університету та бібліотеки Оссолінеум у Львові. На жаль, нечасті посилання ускладнюють ідентифікацію джерела, на основі якого був встановлений той чи інший факт. Історія шкіл подається тут як складова частина історії єзуїтських домів у Речі Посполитій. Водночас окремо подаються розділи про "Ratio studiorum" і його історію, про освіту єзуїтських професорів, про шкільні предмети і перебіг їх вивчення, про виховання учнів у єзуїтських школах, про свавілля студентів тощо. Попри застарілу методологію, багата джерельна база, мінімальна кількість фактологічних неузгодженостей і втрата частини джерел сприяє збереженню наукової вартості монографії С.Заленського.

У другій половині ХХ ст. з'явилося кілька узагальнюючих праць, які висвітлюють діяльність і роль Товариства Ісуса в Речі Посполитій ХVI-ХVII ст. Це праці світських істориків Януша Тазбіра, Станіслава Літака, Єжи Клочовського, а також єзуїта Станіслава Обірка. Я. Тазбір і С. Обірек з'ясували суспільно-політичну роль єзуїтів в історії Речі Посполитої⁴⁸, С.Літак і Є. Клочовський провели порівняльний аналіз діяльності єзуїтів та інших орденів⁴⁹. Впровадженню єзуїтів до Польщі присвячено синтетичні праці єзуїтів Броніслава Натоньського⁵⁰ і Яна Кореви⁵¹. Єзуїт Мечислав Беднаж досліджував вплив Ордену на польську релігійність, Генрик Станек - склад єзуїтських фундаторів і фундації в Короні Польській і Великому князівстві Литовському у 1564-1773 рр.⁵².

Зв'язки польських єзуїтів та їхніх шкіл із чеськими єзуїтами і їх навчальними закладами висвітлювали Генрик Гмітерек⁵³, Зденек Гойда⁵⁴, Йозеф Полішенський⁵⁵ і Антоній Флоровський⁵⁶.

Серед досліджень ХІХ і ХХ ст., безпосередньо присвячених освітній діяльності Ордену на території Речі Посполитої у ХVI - першій половині ХVII ст., варто виділити праці світських учених та істориків-єзуїтів, які становлять переважну більшість порівняно з першими. Серед істориків-єзуїтів слід назвати Станіслава Беднарського, Броніслава Натоньського, Людвіка Пехніка, Яна Поплятка, Романа Даровського і Людвіка Гжебня. Так, С. Беднарський - учень відомого польського історика педагогіки Станіслава Кота є автором досі актуальної синтетичної праці з історії річпосполитських єзуїтських шкіл у другій половині ХVII - ХVIII ст. "Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce" (Краків, 1933) і кількох статей про початки Віленської академії⁵⁷.

Б.Натоньський займався дослідженням початку діяння Товариства Ісуса в Короні Польській і Великому князівстві Литовському, навчально-виховного плану єзуїтів у контексті тогочасної освіти, типів єзуїтських шкіл, персонального складу їх учителів та учнів, а також вивченням полемічної і позитивної філософії єзуїтів Польської і Литовської провінції⁵⁸.

До кола зацікавлень Л.Пехніка входять проблеми історії Віленської академії, єпархіальних семінарій, керованих єзуїтами, а також найрізноманітніші питання з історії та функціонування орденських шкіл⁵⁹.

Я.Поплятек на основі єзуїтських архівних джерел уклав енциклопедію єзуїтів Польської провінції ХVI ст., а також вивчав діяльність папської семінарії у Вільно та єзуїтського шкільного театру⁶⁰.

Р.Даровський є чи не єдиним і найпліднішим дослідником курсів філософії в навчальних закладах Ордену в Речі Посполитій у ХVI-ХVIII ст.⁶¹

Л.Гжебень на сьогодні - найавторитетніший дослідник історії Товариства Ісуса на землях Речі Посполитої. Його перу належать: стаття - скорочений варіант докторської дисертації про організацію єзуїтських бібліотек⁶², статті загаль-

ного характеру з історії орденських шкіл і музичних бурс⁶³, енциклопедичні статті "Jezuici. Geneza i dzieje", "Jezuici. W Polsce", "Jezuickie misje" і "Jezuickie szkoły"⁶⁴, а також опрацьована ним та групою польських єзуїтів під його керівництвом "Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564-1995"⁶⁵. "Encyklopedia" охоплює діяльність єзуїтів на території Речі Посполитої (1564-1773), в Білорусі (1773-1820), на Галичині (1820-1918) і в незалежній Польщі (з 1918 р.). Це території колишньої Польської асистенції (сучасні Польща, Литва, Латвія, Білорусь, Україна). Поза увагою залишається Силезія, яка належала до Чеської провінції, а від 1754 р. становила окрему провінцію. "Encyklopedia" містить 7592 статті із зазначенням бібліографії та головних архівних джерел. Їз цих статей 6452 - особові, 745 - географічні і 395 - речові. До географічних статей належать насамперед єзуїтські колегіуми і резиденції, частково місії та маєтки, а також континенти, країни і міста, де працювали чи навчались єзуїти. Особові статті обіймають біографії найвидатніших єзуїтів на даній території, в тому числі тих, які вийшли з Ордену. Як виняток в "Encyklopedii" містяться біографії єзуїтів з-поза Польської і Литовської провінцій (генералів і святих, яких вшановували в даних провінціях), а також деяких пануючих світських осіб, аби показати їх ставлення до єзуїтів.

Серед праць світських істориків, які працювали над проблематикою єзуїтського шкільництва, слід виділити дослідження Станіслава Кота, Казимира Пуховського та Анджея Войтковського. С.Кот і А.Войтковський основну увагу приділяли навчальній і виховній моделі єзуїтської школи⁶⁶, К. Пуховський - викладанню історії в школах Ордену і підготовці викладацького складу⁶⁷.

Єзуїтський шкільний театр у Речі Посполитій мав багато дослідників, серед яких був лише один єзуїт - Ян Поплятек⁶⁸. Він є автором монографії з історії театру при школах Товариства Ісуса "Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce" (Вроцлав, 1959). Автором першої праці, присвяченої єзуїтському театру (видана в Кракові у 1922 р.), був Станіслав Віндакевич⁶⁹. Ян Оконь видав другу монографію з історії шкільного театру єзуїтів "Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku" (Вроцлав; Варшава; Краків, 1970), а також численні статті з різних аспектів даної проблематики⁷⁰. Єзуїтським інтермедіям і їхньому впливу на розвиток шкільних театрів в Україні, Росії і Білорусі присвячено дослідження Пауліни Левін⁷¹. Початки єзуїтського шкільного театру та його політичні функції були предметом зацікавлення Єжи Аксера⁷², єзуїтський театр часів бароко - Ірени Кадульської⁷³. Решта вчених опрацьовували інші теми з проблематики орденських шкільних театрів, як-от: театральні програми, комедії, функції античних мотивів, окремі сценарії вистав тощо⁷⁴. Огляд бібліографії єзуїтського шкільного театру був поданий співробітником Інституту історії Товариства Ісуса Маріо Скадучо в журналі Інституту "Archivum Historicum Societatis Iesu"⁷⁵.

Внескові польських єзуїтів у розвиток музики та історії музичних бурс присвячено дослідження Анни Швейковської, Людвіка Гжебня, Романа Пельчара і Єжи Кохановича⁷⁶.

Впливові єзуїтського шкільництва на унійні та православні школи (зокрема на Києво-Могилянський колегіум) на українських землях присвячено дослідження сучасних істориків: єзуїта Людвіка Пехніка, Наталії Пилип'юк, Джона Кракraftа, Ігоря Шевченка⁷⁷. Студентам-уніатам у папських навчальних закладах, якими керували єзуїти, присвячено праці василіянина Дмитра Блажейовського, єзуїта Яна Поплятка і монографія Антонія Флоровського про чеських єзуїтів на українських та білоруських землях⁷⁸.

Вперше єзуїтські школи для світських лише на українських землях і сама Україна були безпосереднім предметом зацікавлень статей єзуїта Костянтина Саймона. Він розглядає єзуїтські школи як одну зі складових багатогранної

діяльності Ордену на українських землях, приділяючи їм незначну увагу⁷⁹.

Історія єзуїтського колегіуму в Ярославі опрацьовувалась у першій половині XX ст. місцевим істориком Казимиром Готтфрідом⁸⁰, а також нашими сучасниками єзуїтом Казимиром Ленем⁸¹ і Романом Пельчаром⁸². Частково історія Ярославського колегіуму і діяльність школи при ньому висвітлена в статтях єзуїта Яна Сиганьського і світських науковців Мауриція Горна, Кристини Кеферлінг, Мечислава Пастерського, Ігнація Рихліка⁸³. Діяльність колегіумів Ордену в Перемишлі і Кросні висвітлювали Роман Пельчар⁸⁴, Данута Квіріні-Поплавська, єзуїт Ян Сиганьський, Маурицій Горн, Єжи Ключовський⁸⁵. Історії Ордену у Кам'янці-Подільському присвячено статтю Романа Пельчара⁸⁶.

У середині XIX ст. в Римі єзуїти завершили видання синтетичної історії Ордену, доведеної до 1645 р. Відтоді в зарубіжній науковій історіографії не було спроб написати синтетичну монографію на основі джерельних матеріалів єзуїтських та інших архівів, яка охоплювала б увесь період історії Товариства. Насамперед це пов'язано з наявністю величезного обсягу розпорошеного по архівах, бібліотеках, музеях рукописного джерельного матеріалу (частину з якого єзуїти почали видавати наприкінці XIX ст.). Крім того, нерівномірна наукова розробленість напрямків діяльності єзуїтів не дозволяє адекватно синтезувати загальну історію Товариства. А науково-популярні нариси загальної історії єзуїтів видаються як світськими істориками та публіцистами, так і самими єзуїтами з початку XX ст.

Краще опрацьована історія Товариства Ісуса в окремих регіонах і орденських провінціях. Розпочате у XVII ст. видання єзуїтами "місцевих історій" тривало з перервою - від часу ліквідації Ордену в середині XIX ст. - до кінця XX ст. Характерними ознаками праць, написаних єзуїтами, були: ґрунтовне знання джерел, майже повна відсутність історичного контексту, розуміння історії як учительки життя та пов'язаний з цим утилітарний підхід до історії.

Із відкриттям єзуїтських архівів у другій половині XX ст. до вивчення історії Товариства Ісуса залучилися світські дослідники. Головними темами їх досліджень є напрямки діяльності єзуїтів, тісно пов'язані зі світським життям і місією, як-от: освіта, наука, мистецтво, література, музика, театр та інші. З огляду на значний вплив Ордену на розвиток освіти й виховання духовних та світських еліт, слід зазначити, що тематика єзуїтського шкільництва є однією з найпопулярніших.

Українські землі в контексті діяльності Товариства Ісуса розглядалися польськими вченими-єзуїтами як складова частина території Польської провінції. Винятком є доробок початку 90-х рр. минулого століття єзуїта Костянтина Саймона, професора слов'янської історії у Папському інституті сходознавства в Римі, який вперше в західній історіографії історії Товариства розглянув українські землі як окремий регіон, де діяв Орден. Низка статей, присвячених діяльності єзуїтських домів і шкіл в окремих українських містах (Ярославі, Кросні, Перемишлі, Кам'янці), що виходили протягом XX ст. у Польщі, належить перу переважно світських дослідників, які широко використовували матеріали місцевих та орденських архівів.

¹ Сучасне видання цього тексту див: Monumenta Historica Societatis Iesu. Monumenta Ignatiana. – Series 4: Fontes narrativi de Sancto Ignatio de Loyola et de Societatis Iesu initiis. – Vol. 4: Vita Ignatii Loyolae auctore Petro de Ribadeneira. Textus latinus et hispanus cum censuris. Romae, 1965.

² Orlandinius N. Historiae Societatis Iesu pars prima, sive Ignatius. – Antverpiae, 1614; Sacchini F. Historiae Societatis Iesu pars secunda, sive Lainius. – Antverpiae, 1620; Sacchini F. Historiae Societatis Iesu pars tertia, sive Borgia. – Romae, 1649; Sacchini F. Historiae Societatis Iesu pars quarta, sive Everardus. – Romae, 1652; Sacchini F. Historiae Societatis Iesu pars quinta, sive

Aquaviva. – Romae, 1661; *Iuencius I.* Historiae Societatis Iesu pars quinta, sive Aquaviva. – Romae, 1710; *Cordara I. C.* Historiae Societatis Iesu pars sexta, sive Mutio Vitellescho. – T. I-II. – Romae, 1750-1859.

³ Monumenta Historica Societatis Iesu. Monumenta Ignatiana. – Series 4: Scripta de Sancto Ignatio de Loyola Societatis Iesu fundatore. – Vol. I. – Matriti, 1904. – P. 701-707.

⁴ Monumenta Historica Societatis Iesu. Lainii Monumenta. – T. 8: Epistolae et acta patris Iacobi Lainii secundi praepositi generalis Societatis Iesu ex autographis, originalibus, vel regestis exemplis potissimum deprompta a patribus eiusdem Societatis edita, 1564-1565. – Matriti, 1917. – P. 831-855.

⁵ *Argentus I.* De rebus Societatis Iesu in Regno Poloniae. – Cracoviae, 1620.

⁶ *More H.* Historia missionis Anglicanae Societatis Iesu, ab anno salutis, MDLXXX ad MDCXIX et vice provinciae primum ad eiusdem saeculi annum XXXV. – Audomari, 1660.

⁷ *Schinosi F.* Istoria della Compagnia di Gesù, appartenente al regno di Napoli. – Napoli, 1706.

⁸ *Aquilera E.* Provinciae Siculae Societatis Iesu ortus et res gestae. – Panormi, 1734-1740. – Vol. I-II.

⁹ *Socherus A.* Historia Provinciae Austriae Societatis Iesu. – Viennae, 1740-1741. – Vol. I-II; *Schmidl I.* Historia S. I. Provinciae Bohemiae. – Praegae, 1747-1748. – Vol. I-V; *Reiffenberg F.* Historia Societatis Iesu ad Rhenum inferiorem e MSS codicibus, principum, urbiumque diplomatis, et authoribus synchronis nunc primum eruta; atque ad historiam patriae ex occasione illustrandam accommodata. – Cologne, 1764; *Rostowski S.* Lithuanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem. – Vilnae, 1768.

¹⁰ *Bartoli D.* Dell'istoria della Compagnia di Gesù – Italia. – Napoli, 1860-1861. – Vol. I-IV; *Prat J. M.* Mémoires pour servir à l'histoire du Père Broet et des origines de la Compagnie de Jésus en France 1500-1564. – Le Puy, 1885; *Deplace L.* L'établissement de la Compagnie de Jésus dans les Pays-Bas. – Bruxelles, 1887.

¹¹ *Reusch H.* Beiträge zur Geschichte des Jesuitenordens. – München, 1894.

¹² *Zaleski S.* Jezuci w Polsce. – T. I-V. – Lwów; Kraków, 1900-1906.

¹³ *Astrain A.* Historia de la Compañía de Jesús en la Asistencia de España. – Madrid, 1902-1925. – Vol. I-VII; *Hughes T.* History of the Society of Jesus in the North America (1580-1773). – London, 1907-1917. – Vol. I-IV; *Duhr B.* Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI Jahrhundert. – Freiburg im Breisgau-München-Regensburg, 1907-1928. – Vol. I-IV; *Fouqueray H.* Histoire de la Compagnie de Jésus en France, 1528-1762. – Paris, 1910-1925. – Vol. I-V; *Burnichon J.* La Compagnie de Jésus en France, 1814-1914. – Paris, 1914-1922. – Vol. I-IV; *Velics L.* Vázlatok a magyar jesuiták multjából. – Budapest, 1912-1914. – Vol. I-II; [*Aldegheri A.*] Breve storia della provincia veneta della Compagnia di Gesù dalle sue origini fino ai nostri giorni, 1874-1914. – Venezia, 1914; *Galetti P.* Memorie storiche intorno alla provincia romana della Compagnia di Gesù, 1814-1914. – Roma, 1914; *Leanza A.* La Compagnia di Gesù in Sicilia e il primosecolo del suo rinascimento. – Palermo, 1914; *Volpe M.* I gesuiti nel Napoletano. – Napoli, 1914-1915. – Vol. I-III; *Monti A.* Compagnia di Gesù nel territorio della provincia torinese. – Chieri, 1914-1920. – Vol. I-V; *Barrella G.* I gesuiti nel Salentino, 1574-1767. – Lecce, 1918; *Pfülf O.* Die Anfänge der deutschen Ordensprovinz der neuerstandenen Gesellschaft Jesu, 1805-1847. – Frankfurt - St Louis, 1922; *Frias L.* Historia de la Compañía de Jesús en su Asistencia moderna de España. – Madrid, 1923; *Poncelet A.* Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas: Etablissement de la Compagnie de Jésus en Belgique et ses développements jusqu' à la fin du règne d'Albert et d'Isabelle. – Bruxelles, 1926-1927. – Vol. I-II.

¹⁴ *Kroess A.* Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. – Wien, 1910-1938. – Vol. I-II; *Rodrigues F.* História da Companhia de Jesus na Asistencia de Portugal. – Porto, 1931-1950. – Vol. I-IV; *Garraghan G.* The Jesuits of the Middle United States. – New York, 1938. – Vol. I-III; *Elorriaga M. A.* La Compañía de Jesús en Venezuela. – Caracas, 1941; *Leite S.* História da Companhia de Jesus no Brasil. – Lisboa – Rio de Janeiro, 1938-1950. – Vol. I-X; *Dellatre P.* Les établissements de Jésuites en France depuis quatre siècles. – Enghien – Wetteren, 1949-1957. – Vol. I-V; *Tacchi Venturi P.* Storia della Compagnia di Gesù in Italia. – Roma, 1910-1951. – Vol. I-II; *Decorme G.* Historia de la Compañía de Jesús en la República Mexicana durante el siglo XIX. – Guadalajara – Chihuahua, 1914-1959. – Vol. I-III.

¹⁵ *Ugarte R. V.* Historia de la Compañía de Jesús en el Perú. – Burgos, 1963-1965. – Vol. I-IV; *Schütte J. F.* Introdutio ad historiam Societatis Iesu in Japonia, 1549-1650. – Romá, 1968.

¹⁶ *Pacheco J. M.* Los jesuitas en Colombia. – Bogotá, 1959-1989. – Vol. I-III; *González M. R.* La Compañía de Jesús en la España contemporánea. – Madrid, 1984-1991. – Vol. I-II.

¹⁷ Diccionario histórico de la Compañía de Jesús / Direct. Ch. E. O'Neill, J.Mª. Domínguez. – Roma ; Madrid, 2001. – Vol. I-V.

¹⁸ *Böhmer H.* Die Jesuiten. Eine historische Skizze. – Leipzig, 1904.

¹⁹ Перше видання: *Fülöp-Miller R.* Macht und Geheimnis der Jesuiten: Kulturhistorische Monographie. – Leipzig-Zurich, 1929.

²⁰ *Prat J. M.* Maldonat et l'université de Paris au XVIe siècle. – Paris, 1856; *Daniel C.* Les Jésuites instituteurs de la Jeunesse française au XVIIe siècle et au XVIIIe siècle. – Paris, 1880; de Rochemonteix C. Un collège de Jésuites aux XVIIe et XVIIIe siècles: Le collège Henri IV de la Flèche. – Le Mans, 1889. – Vol. I-IV; *Delbrel J.* Les Jésuites et la Pédagogie au XVIe siècle. – Paris, 1894.

²¹ *de Dainville F.* L'éducation des jésuites (XVIe-XVIIIe siècle) / Ed. M.-M. Compère. – Paris, 1978; de *Dainville F.* La naissance de l'humanisme moderne. I. Les jésuites et l'humanisme. – Genève, 1969; de *Dainville F.* La géographie des humanistes. – Paris, 1940, réimpression: Genève, 1969; de *Dainville F.* L'auteur du "Bref discours" sur les écoles de la Compagnie (Liège 1608) // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1947. – Vol. 16. – P. 182-185; de *Dainville F.* L'enseignement de l'histoire et de la géographie et le *Ratio studiorum* // *Studi sulla Chiesa antica e sull'umanesimo.* – Roma, 1954. – P. 123-156; de *Dainville F.* La naissance de l'humanisme moderne. Les Jésuites et l'éducation de la Société française. – Paris, 1940.

²² *Codina Mir G.* Aux sources de la pédagogie des jésuites: Le "Modus parisiensis". – Roma, 1968; *Codina G.* A *Ratio studiorum*: quatrocentos annos (1599-1999) // *Revista de educação.* – 1999. – N 7 (dezembro). – P. 61-78; *Codina G.* The *Modus Parisiensis* // *The Jesuit Ratio studiorum. 400th anniversary perspective.* – N 281. – P. 28-55; *Codina G.* Il ministero de la educación jesuita e ignaciana // *Revista de espiritualidad ignaciana.* – 1999. – N 92. – P. 71-78; *Codina G.* Misión de una universidad de la Compañía de Jesús hoy // *Lección inaugural 2000, 40 aniversario.* Universidad Centroamericana. – Managua, 2000.

²³ *Lukács L.* De origine collegiorum externorum deque controversiis circa eorum paupertatem obortis // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1960. – Vol. 29. – P. 189-245, 1961. – Vol. 29. – P. 1-89; *Lukács L.* De prima Societatis *Ratione studiorum* sancto Francisco Borgia praeposito generali constituta (1565-1569) // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1958. – Vol. 27. – P. 209-232; *Lukács L.* L'origine dei collegi della Compagnia di Gesù per alunni esterni // *Didattica.* – Roma, 1963. – N 102. – P. 3-27; *Lukács L.* L'origine dei collegi e l'insegnamento pubblico nella storia pedagogica della Compagnia di Gesù // *La pedagogia della Compagnia di Gesù.* (Atti del Convegno internazionale, Messina 14-16 novembre 1991). – Messina, 1992. – P. 109-126; *Lukács L.* A History of Jesuit *Ratio studiorum* // *Church, Culture, and Curriculum.* – Philadelphia, 1999. – P. 17-46.

²⁴ *Scaduto M.* Alle origini della pedagogia dei gesuiti // *La rivista cattolica.* – 1976. – Vol. I. – P. 451-462; *Scaduto M.* Le origini dell'Università di Messina // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1948. – Vol. 17. – P. 102-159; *Scaduto M.* Seminari e collegi // *La rivista cattolica.* – 1964. – Vol. II. – P. 343-352, Vol. III. – P. 18-28.

²⁵ *Barbera M.* La *Ratio studiorum* e la parte quarta delle Costituzioni della Compagnia di Gesù. – Padova, 1942; *Barbera M.* La pedagogia nelle scuole della Compagnia di Gesù // *Il Quarto centenario della Costituzione della Compagnia di Gesù / Conferenze commemorative tenute alla Università cattolica del Sacro Cuore, 2-11 maggio MCMXLI-XIX.* – Milano, 1941. – P.125-161; *Barbera M.* Pedagogia e didattica della *Ratio* // *Rassegna di pedagogia.* – 1999. – N 57. – P. 111-123.

²⁶ *Farrell A. P.* The Jesuit Code of Liberal Education: Development and Scope of the *Ratio Studiorum.* – Milwaukee, 1938; *Farrell A. P.* Colleges for Lxtern Students Opened in the Lifetime of St. Ignatius // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1937. – Vol. 6. – P. 287-291.

²⁷ *Donohue J. W.* Jesuit Education: An Essay on the Foundation of Its Idea. – New York: Fordham University Press, 1963; *Ganss G.* Saint Ignatius' Idea of a Jesuit University. – Milwaukee: Marquett University Press, 1954.

²⁸ *O'Malley J. W.* The First Jesuits. – London, 1993 (нами був використаний польський переклад цієї праці: *O'Malley J. W.* Pierwsi jezuici. – Kraków, 1999.); *O'Malley J. W.* Renaissance Humanism and the First Jesuits // *Ignacio de Loyola y su tiempo.* – Congreso Internacional de Historia (9-13 Septiembre 1991). Ed. J. Plazaola, S. J. – Universidad de Deusto. – Bilbao. – P. 381-403; *O'Malley J. W.* Renaissance Humanism and the Religious Culture of the First Jesuits // *Heythrop Journal.* – 1990. – N 31. – P. 471-487; *O'Malley J. W.* Praise and Blame in Renaissance Rome: Rhetoric, Doctrine, and Reform in the Sacred Orators of the Papal Court, c. 1450-1521. – Durham: Duke University Press, 1979; *O'Malley J. W.* Erasmus and the History of Sacred Rhetoric: The *Ecclesiastes* of 1535 // *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook.* – 1985. – N 5. – P.1-29; *O'Malley J. W.* Priesthood, Ministry and Religious Life: Some Historical and Historiographical Considerations // *Theological Studies.* – 1988. – N 49. – P. 223-257; *O'Malley J. W.* How the First Jesuits Became Involved in Education // *The Jesuit Ratio studiorum. 400th*

anniversary perspective. – N 281. – P. 56-79.

²⁹ *Hughes T.* Loyola and the Educational System of the Jesuits. – New York, 1907; *Charmot F.* La pédagogie des Jésuites. Ses principes – Son actualité. – Paris, 1943; *Costa M.* Appunti intorno alle linee fondamentali della pedagogia della Compagnia di Gesù. – Roma, 1978; *Granero J. M.* Orígenes de la educación jesuitica. – Madrid, 1952; *Herman J.-B.* La pédagogie des Jésuites au XVIe siècle. Ses sources, ses caractéristiques. – Louvain – Bruxelles – Paris, 1914; *Quera B. M.* Los principios de la primera pedagogía de los jesuitas (Un nuevo análisis y sistematización de sus fuentes desde san Ignacio hasta las primeras “Ratio studiorum”). – Barcelona, 1967.

³⁰ *Lundberg M.* Jesuitische Anthropologie und Erziehungslehre in der Frühzeit des Ordens (ca. 1540-1650). – Uppsala, 1966.

³¹ *Hengst K.* Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten: Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung. – Paderborn, 1981.

³² *Scaglione A.* The Liberal Arts and the Jesuit College System. – Amsterdam-Philadelphia, 1986.

³³ *Mancia A.* La *Ratio studiorum*: genesi e sviluppo in relazione con alcuni ordinamenti coevi fino al 1599 // *Universitá dell’Aquila*. – N 519. – P. 129-147; *Mancia A.* Gesuiti e scienza note su un recente volume // *Archivum Historicum Societatis Iesu*. – Vol. 62. – Romae, 1993. – P. 215-248; *Mancia A.* Il concetto di “dottrina” fra gli Esercizi spirituali (1539) e la Ratio Studiorum (1599) // *Archivum Historicum Societatis Iesu*. – Vol. 61. – Romae, 1992. – P. 3-70; *Mancia A.* La controversia con i protestanti e i programmi degli studi teologici nell’ *Compania di Gesù: 1547-1599* // *Archivum Historicum Societatis Iesu*. – Vol. 54. – Romae, 1985. – P. 24, Vol. 86. – Romae, 1986. – P. 3-43, 209-266.

³⁴ *Ribadeneira P.* *Illustrium scriptorum Societatis Iesu catalogus*. – Antverpiae, 1606.)

³⁵ *Sommervogel K.* *Bibliothique de la Compagnie de Jésus*. – Bruxelles, 1890-1900. – Vol. I-IX.

³⁶ *Bliard P.* *Bibliothique de la Compagnie de Jésus*. – Paris, 1909. – Vol. X, Paris, 1932. – Vol. XI.

³⁷ *Rivičre E.* *Bibliothique de la Compagnie de Jésus*. – Toulouse, 1911-1930. – Vol. XII.

³⁸ *Index bibliographicus Societatis Iesu*. – Romae, 1937-1977. – Vol. I-XX.

³⁹ *Polgár L.* *Bibliographie sur l’histoire de la Compagnie de Jésus (1901-1980)*. – Roma, 1981. – Vol. 1: Toute la Compagnie; Roma, 1983. – Vol. 2, P. I: Les Pays. Europe; Roma, 1986. – Vol. 2, P. II: Les Pays. Amérique. Asie. Afrique. Océanie; Roma, 1990. – Vol. 3, P. I: Les personnes. Dictionnaires: A-F; Roma, 1990. – Vol. 3, P. II: Les personnes. Dictionnaires: G-Q; Roma, 1990. – Vol. 3, P. III: Les personnes. Dictionnaires: R-Z.

⁴⁰ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАНУ. Відділ рукописів. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 628/1.

⁴¹ *Kołątaj H.* Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750-1764) // *Wyd. z rękopisu przez E. Raczyńskiego*. – Poznań, 1841. – T. I-II.

⁴² *Bandtkie J. S.* *Krótkie wyobrazenie dziejów Królestwa Polskiego*. – Warszawa, 1810; *Bentkowski F. J.* *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*. – Warszawa, 1814. – T. 1-2.

⁴³ *Trentowski B.* *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej*. – Poznań, 1842. – T. 1-2.

⁴⁴ *Siwek A.* *Spory o jezuitów w polskiej historiografii* // *Studia Historyczne*. – R. XXXIV. – 1991. – Z. 4. – S. 553-555, 567.

⁴⁵ *Załęski S.* *Czy jezuita zgubili Polskę?* – Lwów, 1874. – S. 167, 435.

⁴⁶ *Siwek A.* *U źródeł “czarnego” wizerunku jezuitów w historiografii polskiej* // *Horyzonty Wiary*. – R 7. – N 1. – S. 74.

⁴⁷ *Siarczyński F.* *Obraz wieku panowania Zygmunta III*. – Lwów, 1828. – T. 1-2; *Dzieduszycki M.* *Piotr Skarga i jego wiek*. – Kraków, 1850-1851. – T. 1-2; *Tarnowski S.* *Historia literatury polskiej*. – Kraków, 1903. – T. 1-3.

⁴⁸ *Tazbir J.* *Spółeczno-polityczna rola jezuitów w Polsce (1565-1660)* // *Szkice z dziejów papieżstwa*. – Warszawa, 1958. – S. 99-144; *Tazbir J.* *Jezuici w Polsce do połowy XVII wieku* // *Szkice z dziejów papieżstwa*. – Warszawa, 1961; *Tazbir J.* *Jezuici między Rzeczpospolitą a Rzymem* // *Szkice z dziejów papieżstwa*. – Warszawa, 1989. – T. I. – S. 74-133; *Obirek S.* *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564-1668. (Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna)*. – Kraków, 1996.

⁴⁹ *Litak S.* *Jezuici na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI-XVIII wieku* // *Jezuici a kultura polska. (Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491-1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540-1990). Kraków, 15-17 lutego 1991 r.)*. – Kraków, 1993. – S. 185-198; *Kłoczowski J.* *Zakony męskie w Polsce w XVI – XVIII w.* // *Kościół w Polsce*. – Kraków, 1969. – S. 483-530.

⁵⁰ *Natoński B.* Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce (1564-1580) / *Brodrik J.* Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego. – Kraków, 1969 d. – S. 414-476; *Natoński B.* Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI w. // *Studia z historii jezuitów.* – Kraków, 1983. – S. 173-245.

⁵¹ *Korewa J.* Z dziejów diecezji warmińskiej w XVI w. Geneza braniewskiego Hosianum, Przyczynek do dziejów zespolenia Warmii z Rzeczpospolitą. – Poznań, 1965; *Korewa J.* Sprowadzenie jezuitów do Polski // *Nasza Przeszłość.* – 1964. – N 20. – S. 13-49.

⁵² *Bednarz M.* Jezuici a religijność polska (1564-1964) // *Nasza Przeszłość.* – 1964. – T. 19. – S. 149-224; *Staniek H.* Fundatorzy i fundacje kolegiów jezuickich w Polsce w latach 1564-1772/73 // *Summarium Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL.* – N 1(21) 1971. – Lublin, 1974. – S. 55-60.

⁵³ *Gmiterek H.* Związki intelektualne polsko-czeskie w okresie Odrodzenia (1526-1620). – Lublin, 1989.

⁵⁴ *Hojda Z.* České zeme a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence // *Praha – Vilnius. Sborník prací k 400 výročí založení univerzity ve Vilniusu.* – Praha: Univerzita Karlova, 1981. – S. 33-44; *Hojda Z.* Několik poznámek k dějinám *collegia nordica* v Olomouci // *Histokická Olomouc a její současné problémy.* – Olomouc, 1983. – S. 47-63.

⁵⁵ *Polišenský J.* Příspěvek k dějinám styků Univerzity Karlovy a Vilniuské státní univerzity // *Praha – Vilnius. Sborník prací k 400 výročí založení univerzity ve Vilniusu.* – Praha, 1981. – S. 9-18.

⁵⁶ *Florovský A. V.* Čeští jesuité na Rusi. – Praha, 1941.

⁵⁷ *Bednarski S.* Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. – Kraków, 1933; *Bednarski S.* Jezuici polscy wobec projektu ordynacji studiów // *Przegląd Powszechny.* – 1935. – T. 205. – S. 69-84, 223-240; *Bednarski S.* Geneza Akademii Wileńskiej // *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego.* – Wilno, 1929. – T. I. – S. 1-22; *Bednarski S.* Geneza Akademii Wileńskiej. – Wilno, 1929; *Bednarski S.* Geneza seminarium papieskiego w Wilnie // *Oriens.* – 1933. – Marzec-kwiecień. – S. 47-50.

⁵⁸ *Natoński B.* Szkolnictwo jezuickie w dobie kontrreformacji // *Wiek XVII: Kontrreformacja. Barok. Prace z historii kultury.* – T. XXIX, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970. – S. 309-337; *Natoński B.* Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII i XVIII wieku. Nauczanie i piśmiennictwo // *Dzieje teologii katolickiej w Polsce.* – T. II: Od Odrodzenia do Oświecenia, cz. I: Teologia humanistyczna. / Pod red. Bpa M. Rechowicza. – Lublin, 1975; *Natoński B.* Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI w. // *Studia z historii jezuitów.* – Kraków, 1983. – S. 173-245; *Natoński B.* Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce (1564-1580) / *Brodrik J.* Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego. – Kraków, 1969 d. – S. 414-476.

⁵⁹ *Piechnik L.* Dzieje Akademii Wileńskiej. – Rzym, 1983-1990. – T. I-IV; *Piechnik L.* Działalność kulturalna Towarzystwa Jezusowego na północnych i wschodnich ziemiach Polski w XVI-XVII wieku // *Dzieje Lubelszczyzny.* – 1989. – T. VI. – S. 75-96; *Piechnik L.* Gimnazjum w Braniewie w XVI w. Studium o początkach szkolnictwa jezuickiego w Polsce // *Nasza Przeszłość.* – Kraków, 1958. – T. VII. – S. 5-71; *Piechnik L.* Akademie i uczelnie jezuickie // *Dzieje teologii katolickiej w Polsce.* – T. II, cz. 2. – Lublin, 1975. – S. 51-101; *Piechnik L.* Szkoły jezuickie w latach 1564-1773 // *Horyzonty Wiary.* – 1990. – N 3. – S. 69-79; *Piechnik L.* Nowe elementy wniesione przez jezuitów do szkolnictwa polskiego w XVI wieku // *Collectanea theologica.* – 1976. – N 46. – S. 67-77; *Piechnik L.* Model średniej szkoły jezuickiej w Polsce i na Litwie przed wydaniem *Ratio studiorum* // *Nasza Przeszłość.* – 2000. – T. 94. – S. 299-332; *Piechnik L.* Seminarium diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku. – Kraków, 2001. Повну бібліографію праць Людвіка Пехніка до 1994 р. включно вміщено в: *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Piechnikowi SJ.* – Kraków, 1995. – S. 15-18.

⁶⁰ *Poplatek J.* Encyklopedia jezuitów w XVI wieku. Maszynopis w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie; *Poplatek J.* Zarys dziejów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1585-1773 // *Ateneum Wileńskie.* – 1930. – T. VII; *Poplatek J.* Wykaz alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582-1773 // *Ateneum Wileńskie.* – 1937. – T. XI; *Poplatek J.* Studia jezuitów polskich w Akademii Krakowskiej w XVI w. // *Nasza Przeszłość.* – 1964. – N 20. – S. 77-111; *Poplatek J.* Powstanie Seminarium papieskiego w Wilnie (1582-1585) // *Ateneum Wileńskie.* – 1929. – T. VI; *Poplatek J.* Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce. – Wrocław, 1957.

⁶¹ *Darowski R.* Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku. – Kraków, 1994; *Darowski R.* Przepisy dotyczące nauczania filozofii w uczelniach jezuickich w Polsce w XVI wieku // *Studia z historii filozofii. Księga pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy naukowej ks. Pawła Siwka s. j.* – Kraków, 1980. – S. 47-85; *Darowski R.* Stan obecny i perspektywy badań nad filozofią w szkołach jezuickich w Polsce (XVI-XVIII) // *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej.* – 1978. – T. 24. – S. 237-885; *Darowski R.* Uwagi na temat filozofii jezuitów w Polsce w XVI w. // *Rocznik Wydziału*

Filozoficznego TJ w Krakowie. 1988. – Kraków, 1989. – S. 77-104. Повнішу бібліографію праць Даровського див. в: *Darowski R.* Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku. – Kraków, 1994. – S. 34-36.

⁶² *Grzebień L.* Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku // *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne.* – T. 30. – Lublin, 1975. – S. 223-278, № 31. – Lublin, 1975. – S. 225-281.

⁶³ *Grzebień L.* Działalność jezuitów na polu szkolnictwa do połowy XVII w. // *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ.* – Warszawa, 1995. – S. 33-50; *Grzebień L.* Bursy muzyczne // *W służbie człowiekowi. Studium duszpastersko-katechetyczne.* – Kraków, 1991. – S. 184-189.

⁶⁴ *Grzebień L.* Jezui. Geneza i dzieje // *Encyklopedia katolicka.* – Lublin, 1997. – T. VII. – S. 1254-1260; *Grzebień L.* Jezui. W Polsce // *Encyklopedia katolicka.* – Lublin, 1997. – T. VII. – S. 1260-1268; *Grzebień L.* Jezui. Misje // *Encyklopedia katolicka.* – Lublin, 1997. – T. VII. – S. 1276-1280; *Grzebień L.* Jezui. Szkoły // *Encyklopedia katolicka.* – Lublin, 1997. – T. VII. – S. 1280-1285.

⁶⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy: 1564-1995 / Oprac. L. Grzebień.* – Kraków, 1996.

⁶⁶ *Kot S.* Historia wychowania. – Lwów, 1934. – S. 228-239; *Wojtkowski A.* Z dziejów szkolnictwa jezuickiego i pijarskiego w Polsce // *Zeszyty Naukowe KUL.* – 1966. – N 1-2. – S. 99-107; *Wojtkowski A.* Z dziejów szkolnictwa katolickiego dla świeckich (do 1918 r.) // *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce.* – Cz. 3: Kościół w ramach społeczeństwa. – Lublin, 1969. – S. 24-34.

⁶⁷ *Puchowski K.* Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej: 1565-1773. – Gdańsk, 1999; *Puchowski K.* Kształcenie nauczycieli dla szkolnictwa jezuickiego w Polsce do 1773 r. // *Acta Universitatis Lodziensis. – Folia paedagogica et psychologia.* – T. 22. – 1989. – Cz. I. – S. 17-29; *Puchowski K.* Nauczanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565-1773). Zarys problematyki // *Jezuici a kultura polska. (Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491-1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540-1990). Kraków, 15-17 lutego 1991 r.) / Pod red. ks. L. Grzebienia SJ, ks. St. Obirka SJ.* – Kraków, 1993. – S. 279-296.

⁶⁸ *Poplatek J.* Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce. – Wrocław, 1957.

⁶⁹ *Windakiewicz S.* Teatr kolegiów jezuickich w dawnej Polsce. – Kraków, 1922.

⁷⁰ *Okoń J.* Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970; *Okoń J.* Jezuicka scena religijna w Polsce w XVII w. // *Dramat i teatr religijny w Polsce.* / Red. I. Sławińska, W. Kaczmarek. – Lublin, 1991. – S. 73-97; *Okoń J.* Autorzy tekstów dramatycznych w rękopisie 182 Biblioteki Jagiellońskiej // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej.* – 1971. – N 21. – S. 105-133; *Okoń J.* Recherches sur le Théâtre Scolaire des Jésuites en Pologne // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1972. – N 41. – P. 294-307; *Okoń J.* Sul teatro dei gesuiti nell'antica Polonia // *Archivum Historicum Societatis Iesu.* – 1982. – N 51. – P. 319-328; *Okoń J.* Rękopiśmienne teatralia staropolskie w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej.* – 1970. – N 20. – S. 89-131; *Okoń J.* Teatralia w zbiorze Adama Wolańskiego i nieznanne materiały do dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce // *Pamiętnik Literacki.* – 1965. – N 56. – S. 167-178; *Okoń J.* Z zagadnień baroku w szkolnym dramacie jezuickim w Polsce wieku XVII // *Dramat i teatr.* – Wrocław, 1967. – S. 9-27; *Okoń J.* Dramaty eucharystyczne jezuitów XVII wieku. – Warszawa, 1992; *Okoń J.* L'umanesimo gesuitico nella Polonia del Cinque e Seicento tra Occidente e Oriente // *Acta Conventus neo-latini Bariensis (Tempe, AZ, Medieval and Renaissance Texts and Studies).* – 1998. – P. 461-468.

⁷¹ *Lewin P.* Intermedia wschodniosłowiańskie XVI – XVIII wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1969; *Lewin P.* Intermedia wschodniosłowiańskie a intermedia polskie // *O wzajemnych powiązaniach literackich polsko-rosyjskich.* – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1969. – S.12-35; *Lewin P.* Intermedia białoruskie, ukraińskie i rosyjskie – ważniejsze cechy i różnice // *Wrocławskie spotkanie teatralne.* – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1967. – T.XVIII. – S.121-140; *Lewin P.* Początki teatru ukraińskiego. Problematyka i zamierzenia badawcze // *Języki i literatury wschodniosłowiańskie. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej (Łódź, 14-15 czerwca 1976 r.).* – Łódź, 1976. – S.115-121; *Lewin P.* Nieznany staropolski utwór sceniczny z Kijowa // *Pamiętnik Teatralny.* – 1978. – N 3 (107). – S. 383-408; *Lewin P.* Literatura staropolska a literatury wschodniosłowiańskie. Stan badań i postulaty badawcze // *Literatura staropolska w kontekście europejskim.* – Ossolineum, 1977. – S.139-168; *Lewin P.* Staging of Plays at the Kiev Mohyla Academy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries // *Harvard Ukrainian Studies.* – Vol. V. – N 3. – September, 1981. – P.320-334; *Lewin P.* Drama and Theater at Ukrainian Schools in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: The Bible as Inspiration of Images, Meanings, Style, and Stage Production // *Harvard Ukrainian Studies.* – Vol. VIII. – N 1/2. – June, 1984. – P. 93-122; *Левин П.* Сценическая структура восточнославянских интермедий // *Русская литература на рубеже двух эпох (XVII – начало XVIII в.)* – М., 1971. – С. 105-127.

⁷²Axer J. Polski teatr jezuitki jako teatr polityczny // *Jezuici a kultura polska...* S. 11-22; Axer J. Notes on the Early Jesuit Theatre in Poland // *Theatrum europaeum. Festschrift E. M. Szarota.* – München, 1982. – P. 109-113.

⁷³Kadulska I. Ze studiów nad dramatem jezuitckim wczesnego Oświecenia (1746-1765). – Wrocław, 1974; Kadulska I. Formy intermedii sceny szkolnej połowy XVII wieku // *Miscellanea z doby Oświecenia.* – Warszawa, 1980. – S. 5-52; Kadulska I. Publiczność szkolnego teatru jezuitckiego w XVIII wieku. W kręgu reguł, norm i praktyk // *Publiczność literacka i teatralna w dawnej Polsce /* Pod red. H. Dziechcińskiej. – Warszawa – Łódź, 1985; Kadulska I. The Persistence of the Baroque in the Polish Jesuit Theatre of the Eighteenth Century // *Gesuiti e il teatro barocco.* – N 321. – P. 311-330; Kadulska I. L'influence de la Commedia dell'arte sur le théâtre de la Compagnie de Jésus en Pologne. – Paris, 1991.

⁷⁴Bieńkowski T. Motywy antyczne i ich funkcja w jezuitckim dramacie szkolnym w Polsce // *Meander.* – 1961. – N 16. – S. 26-43, 99-112, 149-165; Grabowski T. Ze studiów nad teatrem jezuitckim we Francji i w Polsce w wiekach XVI-XVIII. – Poznań, 1963; Stender-Petersen A. *Tragoediae sacrae. Materialien und Beiträge zur Geschichte der polnisch-lateinischen Jesuitendramatik der Frühzeit.* – Tartu, 1931; Bolte J. *Jesuiten-Komödien in Posen ums Jahr 1600 // Zeitschrift der Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.* – 1888. – N 3. – S. 230-231; Klinger W. Zapomniany *Dialogus Polonicus* z roku 1604. Przyczynek do dziejów dramatu jezuitckiego w Polsce // *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.* – 1956. – N 1. – S. 13-17; Bernacki L. Dwa najstarsze jezuitckie intermedia szkolne // *Pamiętnik Literacki.* – 1903. – N 2. – S. 101-114; Nadolski B. Intermedia i dialogi z końca XVII w. // *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu.* – 1953. – N 7; Skulski R. Z dziejów teatru jezuitckiego we Lwowie // *Pamiętnik Literacki.* – 1935. – N 32. – S. 541-547; Załęski A. Wiadomość o rękopiśmie z XVI wieku, znalezionym na kościele niegdyś jezuitckim, a teraz benedyktyńskim w Pułtusku // *Wójcicki K. W. Biblioteka starożytna pisarzy polskich.* – Warszawa, 1844. – T. 6. – S. 265-317; *Dramaty staropolskie. Antologia /* Wyd. J. Lewański. – Warszawa, 1963. – T. 6; *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia.* – T. 2: Programy drukiem wydane do r. 1765. - Cz. I: Programy teatru jezuitckiego. – Wrocław, 1976; Simon L. Dykcejonarz teatrów polskich czynnych od czasów najdawniejszych do roku 1863. – Warszawa, 1935; Lewański J. *Oblicze teatru religijnego w dawnej Polsce // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne.* – 1965. – T. 12. – N 4. – S. 51-81; Lewański J. *Studia nad dramatem polskiego Odrodzenia.* – Wrocław, 1956; Dürr-Durski J. *Antitemusz. Jezuitcki dramat szkolny.* – Warszawa, 1975; Winniczuk L. *Szkoła jezuitcka w zwiercadle szkolnego teatru jezuitckiego // Europejskie związki literatury polskiej.* – Warszawa, 1969. – S. 127-143.

⁷⁵Scaduto M. *Pedagogia e teatro. Conspectus bibliographici // Archivum Historicum Societatis Iesu.* – Romae, 1969. – Vol. 38. – P. 353-367.

⁷⁶Szwejkowska A. Wkład jezuitów w kulturę muzyczną Rzeczypospolitej w XVII wieku // *Jezuici a kultura polska...* S. 297-308; Grzebień L. *Bursy muzyczne // W służbie człowiekowi. Studium duszpastersko-katechetyczne.* – Kraków, 1991. – S. 184-189; Pelczar R. *Jezuitckie bursy muzków (bursae musicorum) w diecezji przemyskiej w XVII i XVIII wieku // Muzyka.* – 1998. – R. 43. – N 3. – S. 73-87; Kochanowicz J. *Geneza, organizacja i działalność jezuitckich burs muzycznych.* – Kraków, 2002; Kochanowicz J. *Przypisy dotyczące jezuitckich burs muzycznych.* – Kraków, 2002.

⁷⁷Piechnik L. *Działalność kulturalna Towarzystwa Jezusowego na północnych i wschodnich ziemiach Polski w XVI-XVII wieku // Dzieje Lubelszczyzny.* – T. VI, cz. 1: Między Wschodem i Zachodem. *Kultura umysłowa /* Pod red. J. Kłoczowskiego. – Warszawa, 1989. – S. 75-96; Pylypiuk N. *Eucharisterion. Albo Vdjačnost: The First Panegyric of the Kiev Mohyla School // Harvard Ukrainian Studies.* – 1984. – N 1/2. – P. 45-70; Cracraft J. *Theology at the Kiev Mohyla Academy During Its Golden Age // Harvard Ukrainian Studies.* – 1984. – N 1/2. – P. 71-80; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVII ст. / Пер. М. Габлевич під ред. А. Ясіновського. – Львів, 2001.

⁷⁸Blażejovskij D. *Ukrainian and Bielorussian Students at the Pontifical Greek College of Rome (1576-1976) // Analecta OSBM.* – 1979. – Vol. 10. – P. 132-192; Blażejovskij D. *Ukrainian and Bielorussian Students at the Pontificio Collegio Urbano de Propaganda Fide (1627-1848) // Analecta OSBM.* – 1974. – Vol. 9. – P. 202-222; Blażejovskij D. *Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576-1983) // Analecta OSBM.* – Rome, 1974. – Vol. 43. – Series II. – Sectio I; Поплятек Я. Студенти василіяни у Віденській академії // *Analecta OSBM.* – 1932. – Vol. 4. – P. 211-218; Poplatek J. *Wykaz alumnów Seminarjum Papieskiego w Wilnie 1585-1773 // Ateneum Wileńskie.* – 1936. – N 9. – S. 218-282; Florovský A. V. *Čeští jesuité na Rusi.* – Praha, 1941.

⁷⁹Simon K. *I gesuiti e l'Ucraina // La nivilt cattolica.* – 1992, 18 aprile. – Vol. II. – Anno 143. –

P. 135-149.

⁸⁰ *Gottfried K.* Anna Ostrogska wojewodzina wołyńska. – Jarosław, 1939; *Gottfried K.* Jezuici w Jarosławiu. – Jarosław, 1933; *Gottfried K.* Szkolnictwo w dawnym Jarosławiu // Księga pamiątkowa poświęcona zjazdowi jubileuszowemu z okazji 50-lecia istnienia gimnazjum I w Jarosławiu. – Jarosław, 1934; *Gottfried K.* Z przeszłości jarosławskiego szkolnictwa // Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia. R. 1963-64.

⁸¹ *Leń K.* Rekonstrukcja archiwum dawnego kolegium jezuitów w Jarosławiu // Studia z historii Kościoła w Polsce. – Warszawa, 1983. – T. VII; *Leń K.* Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu 1573-1773. – Kraków, 2000.

⁸² *Pelczar R.* Działalność oświatowo-kulturalna Jezuitów w diecezji przemyskiej w XVI-XVIII wieku. – Przemyśl, 1999; *Pelczar R.* Szkolnictwo jezuickie w Jarosławiu 1575-1773 R. // Nasza Przeszość. – 1995. – T. 84. – S. 13-46.

⁸³ *Sygański J.* O relikwiach w dawnym kościele jarosławskim Tow. Jez. u św. Jana // Nasze Wiadomości. – 1912 (styczeń). – T. III, z. 4. – S. 395-401; *Horn M.* Szkolnictwo na terenie ziemi przemyskiej i sanockiej do połowy XVII wieku // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. – Pedagogika. – Opole, 1968. – T. V. – S. 77-105; *Kieferling K., Pasterski M.* Zarys dziejów miasta i szkolnictwa Jarosławia // Księga pamiątkowa jubileuszu 100-lecia I gimnazjum i liceum ogólnokształcącego w Jarosławiu: 1884-1984. – Jarosław, 1987. – S. 21-29; *Rychlik I.* Kościół i klasztor PP. Benedyktynek w Jarosławiu. – Jarosław, 1903.

⁸⁴ *Pelczar R.* Działalność oświatowo-kulturalna Jezuitów w diecezji przemyskiej w XVI-XVIII wieku. – Przemyśl, 1999.

⁸⁵ *Quirini-Popławska D.* Szkolnictwo krośnieńskie od XVII do 1914 R. // Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu. – Kraków, 1973. – T. II: 1918-1970. – S. 332-342; *Sygański J.* Kartka z przeszłości kolegium przemyskiego // Nasze Wiadomości. – 1910, styczeń-lipiec. – T. III, z. 1. – S. 61-63; *Horn M.* Szkolnictwo na terenie ziemi przemyskiej i sanockiej do połowy XVII wieku // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. – Pedagogika. – Opole, 1968. – T. V. – S. 77-105; *Kłoczowski J.* Zakony w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XIV-XVIII wieku // Nasza Przeszość. – Kraków, 1975. – T. XLIII. – S. 37-70.

⁸⁶ *Pelczar R.* Jezuici w Kamieńcu Podolskim (1608-1773) // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod. red. F. Kiryka. – Kraków, 2000. – T. I. – S. 193-213.

In the article the stages of Jesuitical historiography development is being reviewed, its problems and methodology is being analyzed. Separately, the attention is devoted to the development of historiography of Jesuit schoolship of the 16th - 17th centuries, particularly in Rich Pospolyta.